

DILRABO MINGBOYEVA SHE'RIYATIDA BADIY OBRAZ RATSIONAL-EMOTSIONAL MOHIYATI

Ilhombek Aminbayevich Kurbanbayev

ilxombek.qurbanbaev@mail.ru

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada badiiy obraz borliqni bilishda vositachilik roli, lirikada idrok va tuyg'u nisbati, poetik talqinda hissiy munosabat vazifadoshligi Dilrabo Mingboyeva she'riyati timsolida tahlilga tortiladi. Unda axborotni qulay va ta'sirchan yetkazish usuli, tasvir ruhiyati va ifoda yurishlarini birlashtirish ehtiyoji, majoziy tafakkurda tasavvur va taassurot uyg'unligi xususida mushohada yuritiladi. Aslida muallif falsafiy konsepsiyasi shakllanishi ratsional bilim va sezim aloqasiga payvandlanadi, ehtiros, his-hayajon, tug'yon, ohang obraz aniqlovchisi darajasiga ko'tariladi, jarayonda mantiq hamda mezon simmetriyasi tahlil tezkor o'rin almashinuvlariga imkon beradi.

Kalit so'zlar: idrok, tuyg'u, she'riyat, poetik talqin, axborot, ehtiyoj, munosabat, badiiy obraz, tasvir ruhiyati, ifoda yurishlari, ehtiros, his-hayajon, bilim, tajriba, ohang, mantiq, falsafa, mezon, konsepsiya, sezim, tasavvur, taassurot, estetik qiymat, mohiyat, g'oya va tanlov

THE RATIONAL-EMOTIONAL ESSENCE OF THE ARTISTIC IMAGE IN DILRABO MINGBOYEVA'S POETRY

Ilhombek Aminbayevich Kurbanbayev

ilxombek.qurbanbaev@mail.ru

Karakalpak State University named after Berdaq

Abstract: The article scrutinizes the mediating function of the artistic image in apprehending reality, the correlation between cognition and emotion in lyric poetry, and the role of affective engagement in poetic interpretation through the prism of Dilrabo Mingboyeva's verse. It examines methods of delivering information in a concise yet compelling manner, the need to integrate the psychology of imagery with modes of expression, and the harmony of imagination and impression within figurative thinking. The author's philosophical conception, in essence, emerges from the synthesis of rational knowledge and sensory perception; passion, affect, tumult, and tone ascend to the level of determinants of imagery, while the symmetry of logic and evaluative criteria facilitates rapid analytical transitions throughout the interpretive process.

Keywords: perception, emotion, poetry, poetic interpretation, information, necessity, relation, artistic image, psychology of depiction, expressive modality, passion, affect, knowledge, experience, tone, logic, philosophy, criterion, conception, sensation, imagination, impression, aesthetic value, essence, idea, and choice

Badiiy obraz borliq to'g'risida mavjud bilimlarni yangilaydi, his-tuyg'uga bevosita yoxud bilvosita ta'sir o'tkazish ifoda estetik markazini belgilashga zamin hozirlaydi. Idrok va sezim aslida bir-biriga egizak tushunchalar, ratsional mohiyat hamda emotsional munosabat yaxlitligini ta'minlash ijod falsafasini tavsiflaydi. Binobarin, "badiiy obraz o'zida aql va hisni uyg'un birlashtiradiki, shu bois u ratsional va emotsional birlik sifatida tushuniladi. Badiiy obrazdagi ratsional jihat shuki, u - dunyoni bilish vositasi, uning yordamida ijodkor o'zini qiynagan muammolarni badiiy idrok etadi" [5:93]. Havolada bir nechta jihat e'tiborni o'ziga tortadi: birinchidan, badiiy obrazda intellektual salohiyat va his-tuyg'u hajmi uyg'unlashadi, ikkinchidan, borliqni anglash jarayoni emotsional munosabatga payvandlanadi, uchinchidan, hayotni poetik tadqiq etishda ikki estetik birlik teng huquqqa ega bo'ladi, to'rtinchidan, g'oyada xususiyat umumlashmaga o'tadi:

Yo'l.

Osmon.

Xayrli safarlar tilab

Qo'llari ko'ksida turar daraxtlar...

Ketib borayapman bexud, behuda

Yo'l va osmon tutashgan joyga [4:5].

Yangi davr o'zbek she'riyati taraqqiyotida Dilrabo Mingboyeva ijodi salmoqli o'rin tutadi, lirik ohangni falsafiy mushohadaga qorishtiradigan, ruhiyatni tushuncha-so'z-tashbeh-istiora harakatida anglashga intiladigan shoira uslubiy-shakliy izlanishlarida hissiy idrok intellektual mohiyati bo'y ko'rsatadi. Isyonga bo'lgan mayl, ifodada kashfiyotlar qilish istagi ijodkor uslubi o'ziga xosligini belgilaydi. Yillar kesimida uning "O'rmon bog'chasi" (2020), "Sukut" (2020), "Yo'ldagi ayol" (2020) kitoblari nashrdan chiqdi. Muallif bitiklarida o'zlik bilan baqamti turgan, muhabbat va nafrat chorrahasida adashgan, qalbni qiblaga mengzagan ayol iztiroblari qabarib ko'rinadi, "so'ngsiz va poyonsiz yo'l" sari otlangan lirik qahramon ma'naviy takomili sharhi hol samimiyatini tavsiflaydi.

"Yo'l va osmon tutashgan joy" - ko'ngil sari talpinish "behud, behuda" safarga ma'no bag'ishlaydi, hayrat, go'zallik va harorat inson ruhini tozartadi. Majoziy tafakkurdan ramziy ifodaga qadar masofa ezgulikka payvand, zotan, "xayrli safarlar tilab, qo'llari ko'ksida turar daraxtlar" ta'rifi bejiz emas, albatta! Matnda nominatsiya (yo'l, osmon) vaqt manzilini tavsiflaydi, yo'nalish adog'i ma'naviy yuksalish sari

cho'ziladi. Dard, ranj, sog'inch, firoq, ilinj, alam, g'am, qayg'udan butunlay xalos bo'lgan qalb Haq visoliga eltadigan maskanga shoshadi.

Poetik tafakkur va ifoda madaniyati omuxtalashuvi badiiy obraz tabiatini belgilaydi, tasavvur hamda tasvir o'rtasida hosil bo'ladigan rishta real voqelikdan ijodkor fitratiga ko'chgan mohiyatni aniqlashtiradi. Manzara, holat, harakat, lavha, kayfiyat, shtrix, tafsilot yig'indisi aslida hissiy idrokda saralanadi, tartibga solinadi va boyitiladi, adabiy zavq shakllanishi individual talqinga payvandlanadi. Zero, "badiiy obraz obyektiv voqelikning g'oyaviy-estetik mazmunli subyektiv in'ikosi bo'lgani uchun odamlar qalbidagi eng nozik his-tuyg'ularni, ular ongiga o'rnasholmay turgan eng murakkab fikr va mulohazalarni ham harakatga keltira oladi" [2:152]. Anglashiladiki, poetik obraz stastik turg'un holat mahsuli emas, balki harakatdagi dinamik jarayon hisoblanadi, joriy vaziyatda tushuncha inson dunyoqarashiga ma'naviy ta'sir o'tkazadi, tasavvurni estetik qiymatga yo'naltiradi. Kuchli emotsiyaga yo'g'rilgan poetik mushohada anglash sari yo'lni keng targ'ib etadi. Shoir g'oyaviy-estetik idealini qayta tiklash aynan badiiy obraz zimmasiga yuklatiladi, yangidan qad rostlaydigan ijodkor ruhiy olami jarayon vositachiligini taqozolaydi. Shoir adabiy pozitsiyasi hayotni poetik tadqiq etish konsepsiyasini ilgari suradi, unda xususiyat va umumlashma birligi ijod ruhiyatini alohidalaydi:

Men yashayman hayotni sevib!..
Qora tun, qora kun, qora qismat,
qora muhabbatni..
Va ularning barisini oqqa o'giruvchi
quyoshni sevaman!
Sen o'zgarmaysan [4:9].

Shoira tasavvurda shakl yaratadi, kontrast belgilar (qora-oq) munosabati sifatlash (qora tun-qora kun-qora qismat-qora muhabbat) imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Hayotsevarlik ruhiga qorishgan adabiy talqinda epitet ijodiy mustaqil maqomga ko'tariladi, har bir birikmada tasvir vositasi o'zgaradi. Qora tun - anduh suvrati, qora kun - umidsizlik, tushkunlik mahsuli, qora qismatda g'am-iztirob quyuqlashadi, qora muhabbat hijron hamda firoq davomiyligi, "sen" subyekti lirik qahramon idealiga tazodiy munosabat hosil qiladi, "ularning barchasini oqqa o'giruvchi" quyosh - Ezgulik, istiqbolga eltadigan yo'lni anglatadi. Muallif sifatlashga gradatsiya vazifasini ham yuklaydi, pog'onama-pog'ona g'oya kuchayuvi keskin hukm-xulosa (sen o'zgarmaysan) bilan mantiqan yakun topadi.

"Modomiki, o'zlashtirib olingan emotsional tajriba hamishalik qolar ekan, bunday asarlarning maqsadi kitobxonni emotsional kechinmalarning eng qaynoq joyiga olib kirishdir. Bunda emotsional tuyg'ularni shundoq ko'rsatmoq kerakki, kitobxon ularni xuddi o'z kechinmalariday qabul qilsin. Negaki, tuyg'ular, hislar shunday xotiraga hamda donolikka egaki, ko'pincha ayni shu xotira va donolik sovuq

aql-idrokimizga yetishmay qoladi" [3:98]. Harakat o'zni tasviri, holat ifodasi hamda tafsilot almashinuvi emotsional tajribani vujudga keltiradi, hayotiy material va uni qayta teran his qilish bilish jarayoniga borib taqaladi. Joriy holatda ruhiyat sarhadlariga kuchli ta'sir o'tkazadigan estetik quvvat-hofiza yorqin bo'yoqlarda o'z sir-asrorini ochadi, kitobxon dunyoqarashiga daxlsiz tarzda kirib boradi:

Qizni urdi muhabbat -
sog'inch haqqi,
ko'z yoshlarning mahriga
barno iblis nikohladi
uni Sharpaga! [4:10].

Inson ruhiyatida qoyim ziddiyatlar va alomat holatni anglash mushkul bo'lganidek, tuyg'uni izohlash ham murakkab hodisa, bir-biridan olis masofada turadigan tushunchalar tafovutini poetik uyg'unlikka yo'naltirish shoir mahoratiga bog'liq. Botiniy ongni ramziylashtirish asnosiga qurilgan manzarada mantiqiy izchillik odamzod shuuriga yorib kiradi, mohiyat hissiy idrokiga urinish she'r muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Lavhada ifoda topgan har bir tashbeh (qizni urdi muhabbat, sog'inch haqqi, ko'z yoshlar mahri, barno iblis nikohi, sharpa) o'zicha mustaqil g'oyaga tenglashgan so'zni sifatlaydi, kitobxon ruhiyatiga turlicha ta'sir qiladi. Muallif voqelikni o'z ma'naviy olamidan kelib chiqqan holda poetik talqin etadi, ko'ngilda kechayotgan tafakkur o'yini odatdagi tasvir tartibini buzadi. Xayol va ro'yada yaratilayotgan matn o'quvchini she'r haqiqatlari sari yetaklaydi.

"Ijodkorning hissiy munosabati badiiy konsepsiyaning shakllanishida ham, uning o'quvchiga yetkazilishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, obrazlar tizimidagi har bir konkret obrazning hissiy tonalligi turlicha bo'lib, bu narsa birinchi galda muallifning ijodiy niyati bilan bog'liq bo'ladi"[5:93]. Ratsional va emotsional xususiyatlar birligi obraz aniqlovchisi vazifasini o'taydi, shakl hamda ifoda bir-biriga o'tib turishi esa badiiy konsepsiya mantiqiy takomilini belgilaydi. Anglangan haqiqatdan anglanmagan mohiyatga o'tish shoir adabiy zavqini kun tartibiga chiqaradi. Badiiy obraz hayotni poetik tadqiq etish maxsus shakli, unda tahlil va talqin o'rin almashadi, unda tasvir va ifoda uyg'unlashadi, unda hayotiy aqida va estetik tanlov aloqaga kirishadi, unda axborot hajmi va ta'sirchanlik omili markazlashadi. Aslida poetik timsol muallif, matn hamda kitobxonni bir-biriga bog'lovchi rishta, munosabat ottenkasi shu uchlik orasida harakatlanadi. Shoir ijodiy niyati asar did-saviyasiga muvofiqlashadi, hamkorlik stixiyasi esa o'quvchi manfaatini asosiy o'ringa ko'taradi, o'zaro hamjihatlik muayyan ehtiyoj yasaydi.

Umuman, Dilrabo Mingboyeva she'riyatida badiiy obraz shakllanishi ikki yadro - ratsional mag'iz hamda emotsional ta'sir aloqasiga tayanadi, shoira dunyoni o'z anglami vositasida bilishga intiladi. Badiiy idrok teranligi muallifga muammo bo'yicha muayyan hukm-xulosalar chiqarishga yordam beradi, tonal hissiy munosabat voqelikni

asl holicha emas, ijodkor istaganidek idealda ko‘rishga imkon yaratadi. Majoz va ramz bir payt o‘zida ikki xil vazifa - tasvir vositasi hamda tafakkur tipini umumlashtiradi, simpatiya va antipatiya muallif munosabati o‘zgaruviga olib keladi. Aynan munosabatdorlik xilma-xilligi badiiy asar g‘oyaviy-badiiy konsepsiyasi, o‘quvchi talab hamda ehtiyojlari tafovutidan oziq oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik, 1-jild. -Toshkent: Fan, 1978.
3. Jahon adiblari adabiyot haqida. - Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
4. Mingboyeva D. Sukut. - Toshkent: Mashhur-press, 2020.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. - Toshkent: Akademnashr, 2018.